

Professor Hannu Mustakallio, Östra Finlands universitet (University of Eastern Finland), Joensuu

hannu.mustakallio@uef.fi

Seminar i Tromsö om Laestadius 29. – 30.10.2015

En nordisk komparasjon av synet på Laestadius, med hovedvekt på Finland

Jag har fått en nästan omöjlig uppgift, nämligen att i en halv timme kasta fram en nordisk komparation av synen på Laestadius. Som vi alla vet var **Lars Levi Laestadius** en mycket mångsidig man: språkvetare, botanist, etnolog, filosof, teolog och präst. Det finns mycket litteratur om själva Laestadius men ännu mycket mera om laestadianismen eller den laestadianska rörelsen, dess skeden och inflytande särskilt i de nordiska länderna och Amerika.

Jag försöker nu med några drag visa vilken roll framför allt Finland och finska språket har spelat för Laestadius och den laestadianska rörelsen. Vidare ska jag bjuda exempel på hur man i olika tider skildrat Laestadius' liv och gärning i Finland i några allmänna biografiska verk och under några jubileumsår. Jag frågar vem som har intresserat sig för Laestadius och vad man har skrivit om honom.

Grundfaktum för Lars Levi Laestadius börd är naturligtvis att han var en svensk man vars släkt hade några samiska men inga finska rötter. Tornedalen där väckelsen uppstod i mitten av 1840-talet hörde till Sverige vad beträffar både den världsliga och den kyrkliga administrationen. Men den laestadianska väckelsen föddes bland den finskspråkiga befolkningen i området på grund av den långa svensk-finska kyrkliga traditionen. Trots det stora "riksskiftet" år 1810 som delade de gamla gemensamma församlingarna riktades de ekonomiska och kulturella förbindelserna av Tornedalen till stor del till Finland.

Laestadius själv har inte predikat på den finska sidan av riksgränsen efter 1848 då han gjorde det i Muonio (Muonioniska) kyrka vilket ledde till en anmärkning till kyrkoherden i Muonio. Invånarna på den finska sidan kunde dock komma till Pajala kyrka för att höra på Laestadius' predikan. Den väckelse som hade börjat i Karesuando ryckte bägge sidorna av Muonio och Torne älvar med sig. På detta sätt blev den svenska prästen en stor föreningslänk för den finska befolkningen i Tornedalen. Finskan var från första början väckelsens "modersmål", *lingua sacra* för den laestadianska rörelsen.

Laestadius' inverkan beränsade sig dock inte till det finskspråkiga Tornedalen. Efter hans död (1861) utbreddes sig den laestadianska rörelsen under två årtionden utom till norra Sverige och norra Norge också till hela Finland, till och med över Finlands gränser till det ryska Karelen, Sankt Petersburg och Ingermanland. Laestadius' finskspråkiga predikningar har samlats och utgivits näst i Finland. Laestadianismen exporterades med de nordfinska emigranter också till Förenta staterna. Då den laestadianska rörelsen hade i Sverige inflytande nästan

uteslutande bara bland den finskspråkiga befolkningen och fick bara litet fotfäste i sydligare regioner har den i Finland djupt berört både folk och kyrka.

Kort efter den laestadianska väckelsens början, år 1850, fick den lutherska kyrkan i Finland sitt tredje stift med biskopssäte i Kuopio. Stiftet var mycket vidsträckt då det omfattade hela norra och östra delen av landet från Lappland till norra Karelen. Den första biskopen för stiftet var **Robert Valentin Frosterus** som gjorde sin första visitationsresa år 1852 just till den nordvästra delen av stiftet där den av Laestadius inspirerade väckelsen hade fått fotfäste. Den laestadianska väckelsen utgjorde redan före upproret i Kautokeino i november 1852 en utrikespolitisk fara för storfurstendömet Finland och det ryska riket. Följden var att alla kyrkliga förbindelserna mellan Sverige och Finland förbjöds i en central församling, nämligen Muonio, från år 1854 till 1863. Det finska prästerskapet i Muonio fick inte tjäna de svenska grannarna vilkas egen kyrka låg på 14 mils avstånd. Förbudet gällde inte relationerna till normännen eller andra finska församlingar som låg på den finsk-svenska gränsen. Fallet av Muonio församling var ett exempel på stängda gränser efter mitten av 1800-talet.

Då den laestadianska rörelsen under de följande decennierna utbreddes sig till hela Kuopio stift, oroade sig stiftsledningen för den och ägnade mycket uppmärksamhet åt den under biskopsvisitationerna och synodalmötena. Man trodde ändå att den nya rörelsen i klok ledning från prästerskapets sida kunde befrukta kyrkans tro och liv. Men samtidigt konstaterades det att några laestadianska lärare stod emot kyrkans bekännelse. Det gällde särskilt frågorna om det i Bibeln skrivna och i församlingen talade ordet, förhållandet mellan predikoämbetet och det allmänna prästadömet samt bikten. Då man kom till 1880-talet var prästerskapet i stiftet villig att godkänna lekmännens rätt att predika.

Efter Frosterus fick det nordliga stiftet **Gustaf Johansson** år 1884 som sin biskop. Den unge och ivrige nya biskopen påbörjade ett direkt korståg emot den laestadianska rörelsen. Han präglade den som en sekt som förde splittring med sig till kyrka och samhälle. Laestadius hade enligt Johansson gjort "genomgripande" och "stora" misstag. Under visitationerna i stiftet fortsatte Johansson med kritik av laestadianismen och råkade i konflikter med lokala anhängare av Laestadius. Johansson sade sig hoppas att laestadianerna skulle med den så kallade dissenterlagen av år 1889 utträda ur statskyrkan och bilda ett eget samfund. I politiskt hänseende var laestadianismen på 1890-talet ännu farligare då den fick anhängare också hos den ortodoxa befolkningen som inte kunde officiellt gå över till den lutherska kyrkan.

Biskop Johansson kamp mot den laestadianska rörelsen tillspetsades i en omfattande polemisk skrift *Laestadiolaisuus* (den laestadianska rörelsen) som han utgav år 1892. Boken delade sig i en biografi över Laestadius, en skildring av laestadianismens utbredning i Finland och i utlandet samt en framställning av den laestadianska läran. Johansson, som tidigare hade varit professor i dogmatik, ägnade mest uppmärksamhet till lärofrågor. Han var mycket kritisk emot de laestadianska uppfattningarna om absolutionen och församlingen. Det gällde om en polemisk skrift som skulle visa att den laestadianska rörelsen var en irrlära och

medförde splittring i moraliskt och socialt avseende. Särskilt irriterad var biskopen över att lekmännen hade höjts till en särskild ställning inom den laestadianska rörelsen.

Den hårda kampen av det norra stiftets ledning mot laestadianerna var ändå slut i början av 1900-talet då Gustaf Johansson hade blivit ärkebiskop och stiftet vars biskopssäte flyttades från Kuopio till Uleåborg fick en ny biskop, **Juho Rudolf Forsman**, senare **Koskimies**. Han gjorde från första början känt att det nu var slut med de officiella disciplinära åtgärderna mot de laestadianska prästerna som inte var så många i hans stift. Det var en stor ändring i kyrkans officiella attityd till den laestadianska rörelsen då den inte längre var för Koskimies en "sekt" utan en inre riktning inom kyrkan, en väsentlig del av kyrkans och stiftets liv.

Som vi vet skedde i den laestadianska rörelsen vid decennieskiftet den första splittringen i gammallaestadianismen (eller östlaestadianismen), den nya väckelsen och de förstfödda. Särskilt under 1920- och 1930-livet började man betrakta laestadianismen i Finland som en del av den "äkta" finska kristenheten vid sidan av de andra väckelserörelserna, såsom de väckta och den evangeliska rörelsen. Under laestadianismen har man sedan dess menat vanligen gammallaestadianismen. Gammallaestadianismen hade från det första lantdagsvalet år 1907 fått några representanter till lantdagen eller riksdagen men det skedde inte genom egna listor utan genom några "världsliga" partier, framför allt det gammalfinska eller konservativa partiet och agrarförbundet. Vänsterpartierna var däremot inte "tillåtna" för laestadianerna. Laestadianerna fick år 1925 också en "egen" minister i den finska regeringen. Han var en nordfinsk bonde, Kalle Lohi, som blev social- och hälsovårdsminister.

Den laestadianska rörelsen fick sin slutgiltiga hemortsrätt i den finska kyrkan då dess förnämsta präst, kyrkoherde Pekka Tapaninen från Ylitornio år 1933 valdes till kyrkomötet. Senare, år 1946 blev han den första laestadianska prästen som assessor vid domkapitlet i Uleåborg, 1952 domprost och 1963 biskop i Uleåborg. Den här utvecklingen har betytt en integrering av den laestadianska rörelsen i kyrkan. Samtidigt har förhållandet mellan folkkyrkan och den laestadianska rörelsen varit aktuell nästan alltid intill våra dagar.

Fastän Laestadius och hans viktigaste medarbetare **Juhani Raattamaa** var svenska medborgare har de tagits med i de nationella biografiska uppslagsverken som utgivits i Finland. Det första betydande verket av det här slaget var *Kansallinen elämäkerrasto* (Nationella biografiska uppslagsverket) som utgavs år 1927 – 1934 av Finska Historiska Samfundet och omfattade ca 3 000 kortbiografier. Raattamaas liv och inverkan skildrades i den av prästen **Väinö Havas** som just hade utgivit verket *Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään* (Huvuddragen av den laestadianska rörelsens historia). Artikeln om Laestadius skrevs av professorn i kyrkohistoria **Martti Ruuth** som också för övrigt intresserade sig för väckelserörelserna. Medan Havas skildrade Raattamaas liv "inifrån", genom "andelige glasögon", så ägnade Ruuth uppmärksamhet också åt Laestadii botaniska strävanden samt särskildt hans pastoralskrift *Crapula mundi* (1843) och det

märkvärdiga religionsfilosofiska verket *Dårhushjonet*. I Ruuths artikel var det alltså fråga om ett vetenskapligt betraktelsesätt.

Laestadius och Raattamaa var också med i det biografiska uppslagsverket av "herdarna för den finska kyrkan" *Mikael Agricola E. W. Pakkalaan* (Från Mikael Agricola till E. W. Pakkala), som utgavs år 1947 och som omfattade 69 män och en kvinna. Många av dem var väckelsepräster eller lekmanpredikanter. Författarna var teologie doktor **Aulis Zidbäck** för Raattamaa och teologie doktor **Martti E. Miettinen** för Laestadius. Miettinen hade år 1942 disputerat i kyrkohistoria med den första (och enda) delen av undersökningen *Lestadiolainen heräysliike* (den laestadianska väckelserörelsen) som gällde Laestadii tid. Artikeln om Laestadius präglades av den pietistiska dualismen "sorglös" (suruton) – "väckt" med långa avsnitt av hans predikningar. Däremot berättade Miettinen ingenting om andra dimensioner i Laestadii liv, t.ex. om de vetenskapliga och filosofiska strävandena. Miettinen skrev till slut att Laestadius med fog kan tillräknas som en man av den finska kyrkan, till och med en av dess mest betydande män.

Den mest betydande av de finska forskarna som behandlat den laestadianska väckelsen är utom tvivel kyrkohistorikern **Pekka Raittila**. Han ägnade hela sitt liv åt forskningen av laestadianismen men kunde fullborda bara en del av sina utgivningsplaner. Han var ursprungligen bibliotekarie och utgav först en "Bibliographia Laestadiana" i festskriften till hundraårsminnet av Laestadii död som utkom något senare än planerat, nämligen år 1965. Därefter publicerade Raittila år 1967 i serien Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar verket *Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia. Biographia et bibliographia Laestadiana* som som alltjämt är ett enastående hjälpmedel vid studium av Laestadius och den laestadianska rörelsen.

I förordet skrev Raittila att matrikeln och bibliografin hade blivit till i sambandet med en undersökning om laestadianismens historia under 1800-talet. Raittila hade samlat så mycket material om de laestadianska lekmanpredikanterna att det visade sig ändamålsenligt att publicera detta som en separat matrikel.

Matrikeln innehöll för det första uppgifter om alla identifierade laestadianska predikanter under 1800-talet, fränsett en del av de norska. För det andra innehöll matrikeln personuppgifter om laestadianska präster under 1800-talet och därjämte om sådana personer, som genom skriftlig och annan verksamhet hört till centralgestalterna inom väckelserörelsen. "Av praktiska skäl" hade Raittila fogat till samma band en bibliografi över Laestadius och laestadianismen. Avsikten med den var att "så noggrant som möjligt förteckna de tryckalster, som blivit till inom laestadianska kretsar" intill slutet av år 1966. Material för bibliografin hade valts efter vissa principer "med beaktande av forskningens behov". I bibliografin uppräknades först tryckta skrifter av själva Laestadius, sedan publikationer som gällde Laestadius eller laestadianismen allmänt. Vidare kom publikationer som hänförde sig till splittningarna av laestadianismen eller de olika gruppernas verksamhet. Till slut publicerades listor över laestadianska tidskrifter, sångpublikationer och brevpublikationer samt andaktslitteratur.

Raittila utgav en undersökning om den finska laestadianismen under 1860-talet (1976) som sin akademisk avhandling och en annan om laestadianismen i Nord-Amerika intill år 1885 (1982). Det material som Raittila samlat har särskilt **Seppo Lohi** utnyttjat sig av i sin akademiska avhandling om den laestadianska rörelsens utbredning i Finland 1870 – 1899 (1997) och i dess fortsättning som gäller den stora splittringen inom laestadianismen och dess bakgrund (2007).

Raittila har skrivit också många vetenskapliga och populära artiklar om laestadianismen. Han är med sin omfattande produktion alltså den högsta auktoriteten inom den finska forskningen om laestadianismen. Han har lagt grunden för den allmänna bilden om laestadianismen under 1900-talet och i dag. Då man år 1961 firade hundraårsminnet av Laestadii död hörde Pekka Raittila till de förnämsta sakkunniga som presenterade Laestadii verksamhet i offentligheten. Senare har han givit betydande impulser till exempel till **Jouko Talonen** som har disputerat i kyrkohistoria om den politisk-samhälleliga profilen av laestadianismen i norra Finland under åren 1905 – 1929 (1988). Talonen har också skrivit en undersökning om de förstfödda laestadianernas roll i det finska samhället 1900 – 1944 (1993). Jag själv (**Hannu Mustakallio**) har varit assistent till Pekka Raittila och kunnat följa med hans verksamhet inom forskningen av laestadianismen. Jag har undersökt de första skedena av den första laestadianska folkhögskolan som grundades år 1923 i Ylitornio och biskoparnas av det norra stiftet politik i förhållande till den laestadianska rörelsen intill år 1939 men det har jag gjort först efter Pekka Raittilas död år 1990.

Som redan på 1930-talet hör Laestadius också till gallerin av den nyaste finska nationalbiografins gestalter. Den här nationalbiografen – *Suomen kansallisbiografia* – utgavs efter intensiva förberedelser under det första tiotalet av detta decennium. I den finska nationalbiografen har medtagits också utlänningar som haft någon inverkan i Finland, såsom Luther, Lenin och Stalin. Det är naturligt att redan denna utvidgning gör Laestadii och Raattamaas närvaro i samlingen förståeligt. Jag har själv hört till redaktionen för Nationalbiografen eller till dess underredaktion för storfurstendömet. Artikeln om Laestadius har skrivits av Jouko Talonen som är professor i kyrkohistoria i Helsingfors. Den har fått med bihang ett utrymme av ca 29 000 tecken, alltså nästan 15 sidor. Det är bara reformatorn Mikael Agricola och den första finska ärkebiskopen Jacob Tengström som har fått mera plats i den finska Nationalbiografen. Talonen har behandlat Laestadius också som vetenskapsman. Artikeln ingår som översättning till *Biografiskt lexikon för Finland* och har publicerats på internetsidor av vårt projekt.

I detta sammanhang kan jag konstatera att *Norsk biografisk leksikon* inte har någon artikel om Laestadius. Däremot ingår i *Svenskt biografiskt lexikon* artiklar både om släkten Laestadius, Lars Levi Laestadius och hans bröder Carl Eric och Petrus Laestadius. Artikeln om Lars Levi Laestadius har skrivits på 1970-talet av Olle Franzén som har utgivit också en undersökning om Laestadius som naturalhistoriker. Detta kan man märka också i den mångsidighet som betecknar beskrivningen av Laestadius.

Ett mycket behändigt sätt att analysera synen på Laestadius i de nordiska länderna är att följa med vad som skedde år 2000 då tvåhundraårsminnet

av hans födelse firades i Sverige, Finland och Norge. Beskrivningen av jubileumsåret kunde vara föremål för ett eget föredrag. Jag måste nöja mig med att plocka upp några händelser som Jouko Talonen skildrat i sin artikel i Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift.

Talonen skriver att jubileumsåret producerade otroligt mycket allmän information och många olika seminarier om Laestadius. I Norge utkom ett frimärke om Laestadius. *Tornedalens årsbok* som är en tvåspråkig publikation hade helt och hållet ägnats åt Laestadius och laestadianismen. Tidningspressen gav Laestadius och laestadianismen mycket plats. Den kungliga vetenskapsakademien organiserade ett vetenskapligt symposium i Stockholm. Där behandlades Laestadii roll som botanist, utvecklare av samiska och kännare av den samiska folkulturen. Däremot berörde man inte Laestadii roll som teolog och väckelsepredikant. I Helsingfors arrangerade några nypietistiska organisationer ett vetenskapligt symposium om Laestadius som ville markera att Laestadius var pietist i sin teologi. Domkapitlet för Uleåborgs stift arrangerade ett eget seminarium i Rovaniemi som samlade präster och företrädare av olika laestadianska riktningar. I Sverige fick Pajala en central roll under jubileumsåret som öppnades av biskop Rune Backlund just där. Ett norskt seminarium hölls på Högskolen i Finnmark i Alta med t.ex. professor Einar Niemi och teologie doktor Sölve Anderzén som föredragshållare. Ett tvåspråkigt seminarium arrangerades också i Torneå på bred svensk-finsk basis vilket manifesterade det naturliga samarbetet över gränserna.

I sin analys av jubileumsårets betydelse var Jouko Talonen mycket kritisk. Han konstaterade att det inte hade producerat någon ny forskning. Man upprepade bara det som man tidigare hade vetat. Det var bara en betydande prestation som Talonen ville lyfta fram. Det gällde artikelsamlingen *Vekelse og vitenskap. Lars Levi Laestadius 200 år* som hade kommit till vid universitetet i Tromsø. Denna bok recenserades ännu utförligt i årsskriften av docent **Markku Ihonen**. Han tyckte att artikelsamlingen var mycket inspirerande och att Norge höll på att komma med fart till den första leden av forskningen rörande laestadianismen. Jag själv hade redan glömt vad Ikonen skrev i Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift år 2002 fastän jag hade varit redaktör för den. Men då vi nu i dessa dagar har samlat oss i Tromsø kring Laestadius och laestadianismen förstår jag bättre vad han skrivit.